

A történetet mindentudó elbeszélő meséli el, aki igyekszik minden egyes apró részletről számot adni, még arról is, hogy kinek éppen mi jár a fejében – kivéve a szereplők lelki életét, ami miatt az olvasónak hiányérzete lehet. Fentebb már volt szó arról, hogy Vera érzelmei, motivációi is homályosak a házasságára vonatkozóan, de jó lett volna többet megtudni legalább Edit néni és Jóska bácsi belső életéről is. Így a szereplők valóban olyanok, mintha üvegfal mögül bámulnánk őket, ahogyan egy lepusztult akváriumba zárva vergődnek. Az elbeszélő nyelve szenvtelen, távolságtartó, egyszerű és valamelyest hasonul a közeg nyelvéhez. Ilyen szavakat például, hogy „mokett” vagy „ripácsás” ma már alig használunk, már-már kuriózumnak számítanak. A narrátor csak néha-néha enged meg magának egy-egy személyesebb kommentárt, állásfoglalást, inkább arra szorítkozik, hogy minél alaposabban tudósítson erről a világról. Talán ezért választotta az egyenes vonalú elbeszélést is, amit csak az elején kavar meg kicsit az időrend felborítása, de miután megismerkedtünk a kis Vicával és Klárimamával, visszatérünk a történet elejére, és onnantól már nincs több ugrás az időben.

Kisebb-nagyobb egyenetlenségei, hibái ellenére is nagyon szerethető ez a regény. Nem csak élvezhető, hanem szerethető, hiszen nyelvében és hangulatában is egy olyan világot tár fel a maga szinte érzékelhető, hús-vér mivoltában, ami még nem is olyan rég tűnt el – bár nem maradéktalanul, hiszen a nyomai még fellelhetők külvárosokban vagy belvárosi lerobbant negyedekben. A szegénység maga érzéki tapasztalatként jelenik meg a történetben: szaga van, befolyást gyakorol az emberi test állapotára, a lakókörnyezetre, a szem elé kerülő látványokra, a hangokra és zajokra, az ízekre, amit az olcsó ételek nyújtanak, és a tapintásra is. A történet voltaképpen a szegény, kispolgári élet összérzéki megjelenítése Budapesten, a maga ismerős otthonosságában. (*Magvető*)

DECZKI SAROLTA

Részletes bemutat(koz)ás

TOMPA ANDREA: FEJTŐL S LÁBTÓL

Örömteli és főként nagyon fontos *esemény* Tompa Andrea második regényének megjelenése. A *Fejtől s lábtól* nagyregényi terjedelemben jellemzi az az írói bravúr, amely az első regénynek, *A hóhér házának* még csak üdvözlendő erénye volt: a mű nemcsak hogy érzelmileg és irodalmilag terhelte diskurzusokba lép be, de egyben erősen formálja is ezeket, s ezzel új értelmet ad az általa elmesélteknek. Tompa Andrea második regénye nem helyezhető el könnyen a mai irodalmi tendenciák között, nem sorolható be magától értetődően egyik mai irodalmi kategóriába sem, és nem állnak rendelkezésre olyan kész értelmezői sémák, melyekkel ezt a könyvet hatékonyan meg lehetne közelíteni.

A *Fejtől s lábtól* alcímének is megfelelően (*Kettő orvos Erdélyben*) egy nő és egy férfi monológjának váltakozásából épül föl. Két *hangról* lehet beszélni, ugyanakkor többször is felvillan az az értelmezési lehetőség, hogy a kötetben két napló olvasható. Ezt azonban idővel maga a regényszöveg teszi bizonytalanná, újabb és újabb értelmezői utakat nyitva meg. A szöveg, a benne megjelenő személyek és a monológok megfejthetőségét tekintve, gyakran játékos paradoxonok mentén épül föl, az élőbeszéd és a lejegyzett szöveg (akár naplóról, akár szépirodalmi vagy tudományos fogalmazásról legyen szó) közti folyamatos billegéssel. Noha az olvasó értelemszerűen szöveget olvas, nem magától értetődő, hogy az a regény fikciós terében is írott szöveggként létezik. Nem egy olyan részlet van a szövegben, mikor az olvasottakra utóbb olyan megjegyzés vonatkozik, mely mintha cáfolná az addigiak létezését, mind inkább azt a lehetőséget erősítve, hogy a *Fejtől s lábtól* kétféle hang váltakozásából, s nem lejegyzett gondolatokból épül fel. Egy a nemi érzésekről s az önkielégítésről szóló részlet a következőképpen zárul: „Viszont leírni sem volna lehetséges s értelmes cselekedet e chaoticus elgondolásaim a nemi érzésről, hiszen nekem ilyes bonyolult dolgokhoz nincs képzelőerőm, hogy én ezt most írás által kibontogassam, mint valami rosszul sikerült hímzést, és irodalmi tehetségem sem megfogalmazni. Be kell érjem tehát a magam dilemmáinak forogtásával a fejemben” (141.). Vagyis az addigiak kétségtelenül nem tekinthetők leírt, kvázi (akár a befogadó által) elolvasható szövegnek. Hasonlóképpen működik a regénynek az a bravúros része, melyben a medikus lány egy dolgozatáról beszél, folyamatosan közbeszúrva témavezető tanára észrevételeit, mintha egyszerre lenne hallható a lány interpretációja és olvasható a javított dolgozat.

De ez a játék nemcsak részleteiben jellemzi Tompa Andrea regényét, a kötet végén két csavar az egész addigi szöveg-váltakozást teszi izgalmassá, lényegében megfejthetetlenné, ami épp a regényben korábban is felfedezhető elbizonytalanítások miatt nem kidolgozatlanságnak, épp ellenkezőleg: remek írói megoldásnak bizonyul. Bár látszólag két kulcsot is ad a regény saját felépítésének megfejtéséhez, a *Fejtől s lábtól* szerkezete nem önleplező. A két hős utolsó oldalakig halogatott egymásra találása új nyelvet teremt, a regényben meg nem írt jövőre vonatkozóan: „el kell égni egynek is, másnak is, mi azt mondja csak, hogy: én. Én, a férfi. S hogy: én, a nő. El kell égni s semmi lenni, mert az olyasmi már nem kell, hogy én. Nem kell a napló, ha lett is volna, már bizonyosan nem kell. Mert az ember ott folyton csak úgy beszél, hogy én.” (470.) A regény folyamán hol a női, hol a férfi hang én-beszédét hallhatja az olvasó, ami e részlet alapján is a naplót idézheti, amit azonban egyik szereplő sem írt, így az eddigieket sem lehet annak tekinteni. „Tisztázni kell egymás előtt mindent [...]. Példának okáért, hogy írunk-e naplót. Mostan, mai napság vagy a múltban. Mind a kettő leszögezi. Akkor kvittek vagyunk, nincs is mit kicserélni, akkor el fogjuk csak beszélni a múltat. Jobb is így.” (463.) E részletből pedig az az értelmezési lehetőség tűnik ki, hogy az olvasottak az egymásnak elmesélt élettörténetek lennének. Tompa Andrea nyitva hagyja a kérdést, sőt a szöveg vége inkább egy már regényen kívüli közös történet felé mutat, mely a két orvos egymásnak mesélését is magába foglalja. A *Fejtől s lábtól* mintha részletes bemutatása lenne egy még meg nem írt regény szereplőinek, múltjuknak és világuknak.

A nézőpontok gyakori váltakozása, a két monológ meghatározhatóságának folyamatos nehezítése arra mutat, hogy Tompa Andrea regényében nem a két főhős a fontos, vagy legalábbis a mű nem (csak) róluk szól. A két váltakozó beszéd – noha valóban egyes szám első személyben fogalmazódtak meg – alapvetően nem személyes közlések, s nem eseményközpontúak. A *Fejtől s lábtól* elsősorban gondolkodásokról, s nem dramatizált, hanem reflektált, a szereplők által értelmezett helyzetekről szól. Az, hogy a szövegben nincs külső szempontú narráció, az egyik legfontosabb – és nem is minden kockázatot nélkülöző – írói döntés volt Tompa Andrea részéről. Tudniillik, a regény így jótékonyan nem ad egy felsőbb nézőpontot, amiből a megjelenített történelmi események és helyzetek értelmezendők, s a fiktív szereplők véleménye sem tekinthető ilyesféle támpontnak, mivel az ő pozíciójuk sem rögzített. Nem moralizálnak, hanem értelmeznek a saját elgondolásaik, tapasztalataik, saját világuk szerint, s mivel az olvasó nem kap megerősítést arra nézvést, hogy melyik értelmezés helyes, s melyik nem, ő maga is ugyanerre van kényszerítve: gondolkodásra, s az olvasottakra vonatkozóan saját tudása alapján meghozott vélemény megfogalmazására. A *Fejtől s lábtól* precízen és igen finom érzékenységgel felépített világában az *esemény* és a *cselekvés* két különböző dolog. Eseményeket tekintve a regényben, azt lehet mondani, nem történik sok minden, ám a szereplők mégis cselekvők. A különbség a kettő között az, hogy a szereplők az eseményeket értelmezik, a cselekvést pedig értelemszerűen megélik, s ebből következően az értelmezések, a gondolatban megfogalmazottak és az életben tapasztaltak igen gyakran nem fedik egymást. „Mikor gondolkozok rajta, mily életem van, boldog vagyok. Aztán mikor élni kell, akkor nem úgy van.” (430.) Vagy máshol: „Csak cselekszik, s nem gondolkozik. Utána jönnek a sok motívumok, hogy miért.” (332.) Mivel a regényben kevés esemény szerepel, melyek előrevinnék a *cselekményt*, a szövegben az olvasó számára többnyire az „történik”, ahogy Tompa Andrea megírta azt – a szöveg maga irányítja a figyelmet az írásmódra.

A *Fejtől s lábtól* egészen sajátos, egyedülálló nyelven íródott: a regény az 1910-es (s részben a '20-as) évek Erdélyébe, pontosabban Kolozsvárára viszi el olvasóját, nyelve így időben és térben is igen távolinak hat. A mű ugyanakkor ettől nem lesz nehézkes, a beszédmód néhány oldal elolvasása után megszokható, s ezt követően kifejezetten élvezetet nyújtó lehet, a nyelv finom humorforrásként is szolgál. Két – az 1910-es évek modernizálódó Kolozsvárán élő – család életébe nyer bepillantást az olvasó, a más-más szempontból konzervatív szülők ellen lázadó, felnőtt életüket, egyetemi éveiket kezdő fiatalok szemszögéből. Szerencsés az alakok kora és élethelyzete: az egyetemi feladatok és összejövetelek megrajzolása érdekes társadalom- és orvostörténeti témakörök bemutatását teszi lehetővé. A *Fejtől s lábtól* több, majdhogynem különváló, esszéisztikus eszmefuttatást tartalmaz a kolozsvári és a budapesti fürdőkulturáról, társadalmi betegségekről (a női hang például az alkoholizmust sorolja ide), az egészségügy általános működéséről, mely néha szociális problémákkal is összefüggésbe kerül, s az orvostudomány fejlődéséről. Tompa Andrea nem kevés tudást halmozott fel regényében. Az általa bemutatott (korábban nemhogy ilyen részletességgel, de egyáltalán szépirodalmi munkákban alig említett) kérdések érdekesekek, mégis időnként megnehezítik az olvasó

dolgát: a részletes leírások nem unalmassá, de fárasztóvá teszik helyenként a szöveget. Mégsem érzem ezt a könyv hibájának, mivel ezek a fejtegetések és gondolatfolyamok szervesen kapcsolódnak a regény többi részéhez (akár tematikus szinten, akár a mű gondolatiságát és érzékeny motívumhálóját tekintve). S figyelembe véve a szöveg már korábban említett elbizonytalanító gesztusait, ezeket a hosszabb bemutatásokat, elemzéseket és leírásokat sem tartom funkciótlanoknak. Tompa Andrea szükséges kérlelhetetlenséggel éri el, hogy olvasója ugyanazzal foglalkozzon, amivel elbeszélői. Ez a határozott figyelemirányítás ahhoz szükséges, hogy a *Fejtől s lábtól* idejében benne foglalt, az első világháborút lezáró trianoni határmódosítás konkrét eseménye új, patetikus felhangtól mentes bemutatása (és értelmezése) is lehetővé váljon.

Tompa Andrea regénye „Trianon-regényként” is olvasható, ez azonban magyarázatot is igényel, hiszen a mű jelentősen átformálja ezt a kategóriát. A *Fejtől s lábtól* nem didaktikus, benne nem az önsajnálát, az áldozatszerep hangsúlyozódik, sokkal inkább a zavarodottság és a sértett öntudat. Nem a veszteség az, ami kizárólag megjelenik a regényben, hanem az a döbönt értetlenség és hitetlenkedés, ami ideiglenes állapotként értette meg Trianont az akkori erdélyiekkel. „[M]ert mostan mindég minden átmeneti lessz, így érzi s hiszi az ember. [...] S ezen ideiglenesség mire is jó: hogy az ember elképzelhesse, hogy az mindég úgy is marad.” (318.) Mindemellett nem a békeszerződéssel sújtott összmagyar és az új többségi államok nemzetisége között jelez változó viszonyt a mű, egybemosva így az „anyaországi” és a „határon túli” magyarok szempontjait. Tompa regényében elsősorban épp a kisebbségivé lett és a magyarországi magyarok kapcsolata kerül a középpontba, mely ekkor közel sem feszültségmentes, másfelől a könyv a nemzetiségi csoportok közti viszonyok érzékeny és körültekintő feltérképezését adja.

Budapest és Kolozsvár versengése, a kulturális adottságok egymáshoz mérése, a két város egymást – nem minden előítéllettől mentes – minősítése rögtön a regény elején fölbukkan. A leginkább Bécsbe, esetleg, már némi kompromisszummal Budapestre készülő fiút apja a pestiek által „diplomagyárnak” tartott („Keleti diplomagyárnak» nevezte a fővárosi rector egyetemünket. [...] [E]z az általános fővárosias megvetés nyilvánulása a kulturálatlanak mondott barbár Erdély iránt” – 28.) kolozsvári egyetemre küldi. „Amikor ott van neked az ország második egyeteme az ősi magyar városban, Kolozsvárt, Erdély igazi fővárosa, miért akarnál te akkor Bécsbe vagy Budapestre menni. [...] De nem így kell beszélni, mert nekünk ez az ország első egyeteme, ez a mi egyetemünk, az erdélyieké.” (11.) Tompának sikerült úgy írnia a Trianon előtti időkről, hogy az a tudás, amelynek az ő olvasói már igen, de szereplői még nincsenek birtokában, ne patetikussá, inkább árnyaltabbá tegye az olyan kijelentéseket, mint például a regényidő szerint jóval a világháború előtt elhangzó lezárása az imént idézett „hitvallásnak”, mely szerint „a mi hazánk fővárosa nem Budapest.” (11.) Hasonlóan érzékletes, szintén valamelyest a nézőpontok változásával való játék eredményeképpen is izgalmas megfogalmazás, hogy a világháború előtti „rég Magyarországnak [az], mikor még nem volt Erdéllyel eggyesülve” (167.). Kicsit talán hangsúlyosabban támaszkodik a mostani tudás biztosította hatásra a következő, már a románokkal való viszonyt bemutató részlet: „Miért ártalmas az az oláh gyermeknek, ha tud magyarul írni s olvasni, kérdem. El-

vége ő is Magyarországon lakik, neki ezt tudni kell. Vajjon, ha fordítva volna, s mi kellene éljünk az ő Romániájukban, nem-e kellene nekünk is románul tudni az ilyesmit, kérdem.” (53.) Szerencsére az efféle direktnek ható megjegyzések egyáltalán nem jellemzik a *Fejtől s lábtól* amúgy kimondottan józan beszédmódját. Azért fontos a Trianon előtti viszonyok ilyen ábrázolása, mert segíthet megérteni, mi változott valójában, s miről szokás azt gondolni, hogy a határmódosítás eredményezte. „S ki ide esett, az lettünk »mi«, s ki oda, úgy nevezzük »ők«. Vajjon annak előtte nem ugyanígy beszélgettünk, kérdem. Magunkban meghúzza a határt. Erdély s nem Erdély. Vagy az más, mikor mi húzzuk a határt magunkban. Ki nem idevaló, annak most úgy mondjuk, anyaországi. Vagy ez csak a betegség hatása rajtunk, hogy így elferdült a látásunk. A betegségé, mit magamban úgy nevezek, a Té-szindróma. S tünete. Depressio. Melancholia. Tehetetlenség. Lelki nyomottság. Magányba fordulás. Önleértékelés. Borúlátás. Testi s szellemi meddőség.” (445.) A *Fejtől s lábtól* elfogulatlanságát és árnyaltságát mutatja, hogy a többségivé lett állam új helyzetére is felhívja a figyelmet, rávilágítva, hogy az új berendezkedéshez a románoknak is alkalmazkodniuk kellett, időbe telt felismerniük és kialakítaniuk a körülményeket az együttéléshez.

A trianoni békeszerződésről alig pár oldalon (Trianon, ahogy az előbbi idézetből is látszik, Té-szindrómaként említődik, s a két hang is, akiknek beszédéből a regény felépül, névtelen), az azt követő helyzetről pedig mindössze a regény utolsó harmadában lehet olvasni. Ezekből az arányokból az látszik, hogy Tompa Andrea nem beszél túl sem az első világháború eseményeit, sem az azt lezáró békeszerződés témáját. Nem mennyiségi súlyozással teszi ezeket regényvilága meghatározó és központi elemeivé, hanem találékony írói megoldással. A *Fejtől s lábtól* két hangjának a fejlődésregény műfaját is felidéző beszédét az orvostudomány történetének, főként a sebészetnek, mely az 1900-as évek első felében rohamos fejlődésnek indult, az izgalmas bemutatása szövi át, és ez olyan módon metaforizálja az ország feldarabolását, mely szintén történeti párhuzamként már más szövegekből is ismerhető. Trianon mint csonkolás, az országszéli területek mint amputált végtagok s átcsatolásuk mint szervátültetés – a korabeli reakciók között is találni olyat, amelyik ezekkel a hasonlatokkal élt. Karinthy Frigyes például ekképpen: „Valamikor hallani fogsz majd az életnek egy fájdalmas csodájáról – arról, hogy akinek levágták a kezét és a lábát, sokáig érzi még sajogni az ujjakat, amik nincsenek. Ha ezt hallod majd: Kolozsvár, és ezt: Erdély, és ezt: Kárpátok – meg fogod tudni, mire gondoltam.” Tompa regényében a háború alatt sebészként is működő férfi fogalmaz egészen hasonlóan: „A legnagyobb megcsonkítás esett meg, mi csak a magyarság testén eshet, hogy le legyünk vágva az édesanyjáról, a mi hazánkról, s oda dobva egy másik országnak. Fog-e az a levágott kéz valaha fogni valamit, ütni s símogatni, kérdem. Mert csoda kell, a természetnek a csodája, hogy az az idegen kéz oda legyen varrva egy másik testre, s akkor egyszer csak szépen kisarjadjon benne az élet. Ki látott már olyat, kérdem.” (320.) Az orvosi nyelv nem csak allegorizálja a regényben elmondottakat, a *Fejtől s lábtól* világa ezen az orvosi nyelven van elbeszélve – „s azon bármit le lehet írni, az összes emberi szennyet s bűnöket, mert az akkor nem a piszok, hanem a betegség.” (44.) Az orvostudomány és a regényidőben aktuális politikai és társadalmi helyzet szo-

ros összefonódását mutatja többek között az is, ahogy 1920-at követően a természetgyógyászat és a kuruzslás fellendülése és népszerűsége egy előadásban a magyarok „Té-szindrómájával” kerül összefüggésbe. „Meg kell tekinteni, mondja, hogy a trianoni Magyarország fájdalmas gondokkal küszködő és igen sok narkotikumot és egyéb csillapító szereket fogyasztó szerencsétlen népsége mihez fordul manap. Mert csakis a magyarság kétségbe esése teszi.” (471.) A regényben bemutatott „betegségekre” Tompa nem kínál időtálló gyógymódot, épp ellenkezőleg, regényének minden apró mozzanatával azt demonstrálja igen határozottan, hogy történelmi események és jelenségek megértésében és feldolgozásában az időtállóság nem teljesíthető kritérium, minden kornak a maga világából értelmezve kell felállítania a maga diagnózisát. A tudományos orvoslás (a mindenkori kortársnak tekinthető értelmezés) úgy áll állandó ellentétben a kuruzslással (a leváltott értelmezéssel), hogy a két kategória határai rendkívül mobilisnak mutatkoznak. Ami „ma kuruzslás, holnap tudomány, holnap után megint kuruzslás” (483.).

Tompa Andrea második regénye igen gazdag, összetett, ennél fogva sokféle-képpen olvasható, egyedülálló szöveg, s nem (csak) a témája teszi azzá, hanem (főként) az, ahogy Tompa megírta mindezt. Lebilincselő nyelven izgalmas érdekességeken keresztül szól alapvetően fontos történelmi eseményekről, miközben beszél mostani jelenünkről is anélkül, hogy a szöveg didaktikus módon lenne áthallásos. A *Fejtől s lábtól* lenyűgözően komoly írói teljesítmény, mely Tompa Andreát már nem mint ígéretet, ahogy még első regénye, *A hóhér háza*, hanem mint kiemelkedő és igen bátor írókat mutatja be. (*Kalligram*)

SZARVAS MELINDA

Termékeny önellentmondás

TORNAI JÓZSEF: AZ ESZTÉTIKAI NIHILIZMUS

(*A gondolkodó művész paradoxona*) Tornai József paradox jelenségnek vallotta magát nem is egy művében, nyilatkozatában. Az önellentmondás megléte azonban már előbb izgatott verseiben és esszéiben, mint mióta erre a vallomására vagy ön-jellemzésére fölfigyeltem volna. Észrevettem, hogy régebbi animizmusa (erre figyeltem föl róla írva legkorábban), verseinek merész látomás- és indulat gyúanyaga, képzeletvilága, ön-mitológiája, az irracionalitásig túlfeszített képzettársításai, az istenesség költői hagyományának (zsoltárok, Berzsenyi, Ady, József Attila) követése vagy metafizikai sejtelmeket kifejező metaforái – mindezek – micsoda ellentétben állnak esszéinek szinte descartes-i vagy voltaire-i racionalizmusával, kérelhetetlen logikájával, a tiszta ész iránti bizalmával és az igazságért való küzdelmeiben megtorpanván fölmerülő kételyeivel. Nem tagadható, hogy magának s költészetének az intellektuális, filozofikus töltete is szokatlanul erős a többnyire hangulatfeszítő vagy hitszónoki természetű hazai lírához viszonyítva. Mégis kimondható: amilyen szívóssággal keresi önmagában az értelmén túlmutató, József Attila-i sugalla-